

## مقاله پژوهشی: عوامل واگرایی و همگرایی اقتصادی مؤثر بر روابط

### جمهوری اسلامی ایران با ترکیه

سید یحیی صفوی<sup>۱</sup>، ابراهیم متقی<sup>۲</sup>، حمیدرضا حاتمی<sup>۳</sup>، محسن مرادیان<sup>۴</sup>، حسن یزدانی<sup>۵</sup>

پذیرش مقاله: ۹۸/۰۱/۱۹

دریافت مقاله: ۹۷/۱۲/۰۱

#### چکیده

روابط ایران و ترکیه، پس از انقلاب اسلامی ایران، تحت تأثیر عواملی چون اسلام‌گرایی، رقابت ژئوپلیتیکی، رقابت به منظور هژمون منطقه‌ای، اقتصادی و سیاسی بوده است. هر دو کشور ایران و ترکیه بر یکدیگر تأثیر دارند و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران از این کشور مهم تأثیرپذیر می‌باشد. هدف از این تحقیق شناخت ترکیه و دست‌یابی به مؤلفه‌ها و شاخص‌های اقتصادی مؤثر بر روابط جمهوری اسلامی ایران با کشور ترکیه و تعیین میزان تأثیر آن‌ها بر روی یکدیگر می‌باشد. در این پژوهش، نوع تحقیق «کاربردی-توسعه‌ای» و روش تحقیق «توصیفی، تحلیلی» و سؤال اصلی تحقیق «مؤلفه‌ها و شاخص‌های واگرایی و همگرایی اقتصادی مؤثر بر روابط ج.ا. ایران با کشور ترکیه کدام است؟» می‌باشد. مدل مفهومی برگرفته از نظرات اساتید با پرسش‌نامه طیف لیکرت خودساخته به آزمون خبرگان گذاشته شده و با ضریب آلفای کرونباخ ۰,۹ و ضریب لاشه ۰,۸، پایایی و روایی آن تأیید گردید. درنهایت با آزمون فریدمن، همبستگی و تحلیل بارهای عاملی، حوزه دفاعی امنیتی روابط با دو مؤلفه همگرایی و واگرایی اقتصادی و ۱۲ شاخص به تأیید رسید.

#### واژگان کلیدی: ایران، ترکیه، عوامل اقتصادی، همگرایی و واگرایی

۱. استاد جغرافیای سیاسی دانشگاه جامع امام حسین (علیه‌السلام)

۲. استاد علوم سیاسی دانشگاه تهران.

۳. دانشیار روانشناسی دانشگاه جامع امام حسین (علیه‌السلام)

۴. استادیار علوم دفاعی راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی

۵. دانش‌آموخته دکتری دفاع ملی دانشگاه عالی دفاع ملی (نویسنده مسئول) [hyazdani@ihu.ac.ir](mailto:hyazdani@ihu.ac.ir)

## مقدمه

روابط ایران و ترکیه، پس از انقلاب اسلامی ایران، تحت تأثیر عواملی چون اسلام‌گرایی، رقابت ژئوپلیتیکی، رقابت به‌منظور هژمون منطقه‌ای، اقتصادی و سیاسی بوده است. روابط رو به رشد ایران و ترکیه در زمینه‌های تجاری، همکاری اقتصادی و رفت‌وآمدهای مستمر میان مقام‌های دو کشور نشانه اراده بالایی سیاسی تهران و آنکارا به داشتن روابط کم تنش و رو به گسترش است، به‌ویژه در دوران حاکمیت حزب عدالت و توسعه در ترکیه همکاری‌های ایران و ترکیه چشم‌گیر بوده است. چنانکه حجم مبادلات تجاری دو کشور در سال ۱۳۸۹ از مرز ۱۰ میلیارد دلار فراتر رفته، این روابط با توجه به سخنان ریاست جمهوری به سی میلیارد دلار در سال افزایش خواهد یافت. (ایران، ۱۳۸۹: ۲) با این توصیف، روابط تجاری روبه رشد به معنی هم‌سویی در نگرش و جهت‌گیری‌های سیاست منطقه‌ای و خارجی ترکیه و ایران نیست. به همین دلیل، مواضع و نگاه‌های راهبردی ترکیه و ایران به یکدیگر و در اسناد راهبردی آن‌ها متفاوت از سیاست اعلامی‌شان می‌باشد، به‌گونه‌ای که ترکیه برنامه توسعه موشکی و فعالیت‌های هسته‌ای ایران را با دقت و حساسیت دنبال می‌کند و همکاری‌های نظامی ترکیه با رژیم صهیونیستی موجب نگرانی و بی‌اعتمادی کشورهای منطقه از جمله ایران می‌باشد. موضع‌گیری ترکیه علیه سوریه (شریک راهبردی ایران) و قرار گرفتن این کشور در جبهه غرب به خاطر عضویتش در ناتو و احداث سپر موشکی در مرز کشور سوریه و حمایت‌های این کشور از تروریست‌های معارض سوریه موجب شده است تا روابط ایران با ترکیه در هاله‌ای از ابهام قرار گیرد و آن اراده سیاسی برای تقویت روابط بین مسئولان دو کشور وجود نداشته باشد.

جمهوری اسلامی ایران همواره خواهان صلح و ثبات و آرامش در منطقه بوده و سیاست‌های کلی نظام نیز بیان‌کننده ایجاد یک ساختار امنیت منطقه‌ای بومی بوده است، به‌گونه‌ای که این ساختار با مشارکت تمامی کشورهای منطقه ایجاد شود، اما برخی از دولت‌های منطقه تحت تأثیر عملیات روانی قدرت‌های بیگانه و به‌واسطه تمایلات شخصی خودشان، همواره در پی قدرت‌های برون منطقه‌ای هستند و تلاش می‌نمایند امنیت و ثبات خود را از قبیل حمایت‌های آن‌ها به دست آورند؛ درحالی‌که یکی از اصلی‌ترین و مهم‌ترین دلایل ناامنی‌های منطقه، حضور قدرت‌های بیگانه فرا منطقه‌ای است. علی‌رغم تلاش مسئولین دو کشور برای توسعه همکاری‌ها، عوامل بالقوه و بالفعل مؤثر در واگرایی روابط جمهوری ایران و ترکیه موجب می‌شود تا در حوزه دفاعی و امنیتی، اراده

سیاسی به تعمیق روابط خوب و مناسب و درخور شأن دو همسایه مسلمان قدری مشکل به نظر برسد. با این توصیف، ترکیه یک همسایه مهم و تأثیرگذار در مسائل سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و امنیتی - دفاعی جمهوری اسلامی ایران بوده و در صورتی که تهدیدات آمریکا و متحدانش به واقعیت بپیوندد برخی همکاری‌های احتمالی ترکیه با آمریکا می‌تواند آسیب و چالش‌های عمیقی برای ایران ایجاد نماید، لذا شناخت بیشتر و دقیق‌تر رویکرد دفاعی ترکیه از منظر اقتصادی برای تهیه روابط دفاعی و امنیتی بسیار مهم است. دو کشور ایران و ترکیه بر یکدیگر تأثیر دارند. مسئله تحقیق این است که علیرغم اهمیت ترکیه در منطقه، با توجه به تحولات اخیر و تغییر مواضع این کشور در برخی موضوع‌ها، درحالی‌که روابط اقتصادی بین دو کشور در هاله‌ای از ابهام قرار می‌گیرد، چگونگی بهبود روابط بین دو کشور در حوزه دفاعی و امنیتی است. در این زمینه مطالعات کافی، به‌روز و جدید صورت نگرفته و نیاز است به بررسی مسائل اقتصادی تأثیرگذار بر روابط جمهوری اسلامی ایران و ترکیه پرداخته شود. اهمیت شناخت عوامل اقتصادی تأثیرگذار بر روابط جمهوری اسلامی ایران و ترکیه با توجه به شرایط جدید در منطقه، ضرورت انجام پژوهش‌هایی را بیش‌ازپیش در این رابطه آشکار می‌کند. شناخت عوامل واگرایی و همگرایی روابط ایران و ترکیه، دلیل اهمیت و ضرورت انجام این‌گونه پژوهش‌ها است. شناخت عوامل تأثیرگذار بر مؤلفه‌های قدرت با توجه به این‌که نقطه عطف و روح کلی حاکم بر سند چشم‌انداز ۲۰ ساله جمهوری اسلامی ایران «قدرت اول شدن در منطقه» است؛ و ضرورت «تعامل سازنده و مؤثر در روابط بین‌الملل» با جهان و «الهام‌بخش بودن در جهان اسلام» البته با رعایت اصل عزت، حکمت و مصلحت از دیگر موارد می‌باشد.

هدف اصلی این تحقیق «دستیابی به مؤلفه‌ها و شاخص‌های اقتصادی مؤثر بر روابط جمهوری اسلامی ایران با کشور ترکیه» است. در همین راستا سؤال اصلی تحقیق عبارت است از: «مؤلفه‌ها و شاخص‌های اقتصادی مؤثر بر روابط جمهوری اسلامی ایران با کشور ترکیه کدام‌اند؟» در این تحقیق تلاش شده با تجزیه و تحلیل عوامل تأثیرگذار، مؤلفه‌ها و شاخص‌های اقتصادی مؤثر بر روابط جمهوری اسلامی ایران با کشور ترکیه و میزان تأثیر آن‌ها بر روی یکدیگر احصاء گردد.

## مبانی نظری

### پیشینه شناسی:

در ارتباط با کشور ترکیه پژوهش‌های مختلفی صورت گرفته که بخشی از نیازهای تحقیق حاضر را تأمین می‌نمایند؛ اما علی‌رغم بررسی‌های قابل توجه در رساله‌های دکتری، پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد، پروژه‌های تحقیقاتی، مقالات علمی، سایت‌های علمی و متون مکتوب منتشرشده (اعم از تدوین و ترجمه) به‌طور خاص، اثری که بر اساس چارچوب این موضوع و تحقیق حاضر نگارش شده و به‌روز باشد، یافت نگردید؛ اما با مطالعاتی که صورت گرفته است می‌توان گفت که در مبحث ترکیه و ویژگی‌های آن، منابع تدوین‌شده و ترجمه‌ای متعددی وجود دارد که بخش‌هایی از نیازها و کمبودهای مطالعاتی تحقیق حاضر در رابطه با ترکیه و ویژگی‌های آن را تأمین می‌نمایند؛ مانند رساله دکتری خسرو بوالحسینی که در موضوع ژئوپلیتیک ترکیه بوده و برخی مباحث ژئوپلیتیکی موردنیاز از این رساله مورداستفاده قرارگرفته شده است.

### مفهوم شناسی:

**دیپلماسی دفاعی:** هنر و عمل مدیریت روابط خارجی یک ملت با حفظ منافع ملی حداکثری را دیپلماسی گویند و دیپلماسی دفاعی عبارت است از فعالیت‌هایی مانند: انجام گفت‌وگوهای امنیتی، راهبردی و سطح بالا، تبادل‌های آموزشی و حرفه‌ای نظامی، واردات و صادرات تسلیحات و تجهیزات نظامی، برگزاری رزمایش و تمرین‌های نظامی مشترک و نظایر آن از سوی ارتش کشورها. (Shea, 2005: 33)

**روابط بین‌الملل:** به مجموعه اقدامات و کنش‌های متقابل واحدهای حکومتی و نهادهای غیردولتی و همچنین روندهای سیاسی میان ملت‌ها گفته می‌شود. (جمالی، ۱۳۸۵: ۲۰۸) از آنجایی که روابط دفاعی شاخه‌ای از روابط بین‌الملل است، می‌توان روابط دفاعی را نیز مجموعه اقدامات و کنش‌های متقابل واحدهای نظامی حکومتی (نیروهای مسلح، وزارت دفاع و ...) و نهادهای نظامی غیردولتی که در دفاع نقش مؤثری دارند و همچنین روندهای نظامی و دفاعی میان ملت‌ها نامید. (یزدانی، ۱۳۹۴: ۳۸۰)

**تهدید اقتصادی:** تهدیدی است که با استفاده از روش‌ها و ابزارهای اقتصادی و به‌عنوان جایگزین یا ماقبل تهدید نظامی صورت می‌گیرد؛ نظیر تحریم اقتصادی، تخریب سرچشمه و منابع تولید، منع

سرمایه‌گذاری، کاهش منابع ارزی، تشدید تنگنایهای جریان پول به‌ویژه در سطح بین‌المللی، کاهش ارزش صادرات، تغییر سطح مبادلات تجاری و ... (همان: ۲۰۱)

**همگرایی و واگرایی:** از نظر دکتر حافظ نیا همگرایی به لحاظ مفهومی عبارت است از تقریب و نزدیک شدن افراد به سمت نقطه‌ای مشخص که معمولاً به عنوان هدف مشترک آنان شناخته می‌شود و واگرایی در برابر آن عبارت است از تفکیک و جدایی از همدیگر و دور شدن آن‌ها از هدف مشترک و حرکت به سوی هدف‌های خاص. (حافظ نیا و همکاران، ۱۳۹۱: ۵) کارل دویچ همگرایی را روندی می‌داند که طی آن واحدهای مختلف به منظور دستیابی به صلح با یکدیگر همکاری می‌کنند ... شناسایی و درک متقابل افزایش پیدا می‌کند و حجم بالای مبادلات منطقه‌ای سبب تقویت بازیگران می‌گردد. (امام‌جمعه زاده و همکار، ۱۳۸۶: ۹)

**فرصت‌ها:** کلیه عوامل، عناصر، پدیده‌ها و شرایط بیرون از سامانه هستند که به کمک آن‌ها می‌توان اهداف را محقق ساخت، ضعف‌ها و آسیب‌پذیری‌ها را کاهش داد و تهدیدات را کنترل کرده و یا از میان برداشته و یا با آن‌ها مقابله کرد. (حسن بیگی، ۱۳۹۰: ۳۰۹)

**نظریه‌های روابط بین‌الملل:** درباره روابط بین‌الملل چند دسته نظریه بیان شده و همواره نیز نظریات تازه‌تری در این رشته عنوان می‌گردد. برای تئوری‌های روابط بین‌الملل با توجه به دیدگاه‌های مختلف دسته‌بندی و طبقه‌بندی‌های متعدد و متنوع صورت می‌گیرد؛ برای نمونه تقسیم‌بندی ذیل (شکل - ۱) برای آن متصور است.



شکل ۱: نظریه‌های روابط بین‌الملل (سیف‌زاده، ۱۳۷۹: ۳۳۳-۳۳۱)؛ طرح از نگارنده

از دید جمالی سه دسته از معروف‌ترین این نظریات عبارت‌اند از:

(۱) نظریه‌های همکاری و همگرایی؛ شامل تبیین روابط و رفتار دولت‌ها بر اساس فرضیه همکاری که در این مقوله، تئوری‌های همگرایی، وابستگی متقابل، ارتباطات، کارکردگرایی و... قرار می‌گیرند.

(۲) نظریه‌های منازعه و کشمکش: شامل تئوری‌های تحلیل منازعات، بازدارندگی، توازن قوا و بازی‌هاست.

(۳) نظریه‌های نظام بین‌الملل: شامل تئوری‌های نظام‌ها و وابستگی می‌باشد. (جمالی، ۱۳۸۵: ۲۱۵)

**محیط‌شناسی:** منطقه جنوب غربی آسیا با توجه به حضور کشورهای فرا منطقه‌ای و غربی هرروز شاهد حوادث و اتفاقاتی بوده است که آن را به یک محیط امنیتی تبدیل نموده و آستن رویدادها و تحولات بسیار و بحرانی است؛ به‌گونه‌ای که این تحولات در مسائل اقتصادی تأثیرگذار است. تنها واحدهای نظامی تابعه ستاد فرماندهی کل آمریکا مستقر در منطقه، دربرگیرنده ۶۳ پایگاه نظامی در ۱۱ کشور است که در شرق نزدیک، کشورهای منطقه نزاع اعراب و رژیم اشغالگر قدس و منطقه شاخ آفریقا واقع هستند. ناوگان‌های دریایی بزرگ کشورهای قدرتمند به‌ویژه آمریکا، تقریباً به‌طور دائم در آب‌های بین‌المللی اطراف منطقه آسیای جنوب غربی حضور داشته و از کلیه پایگاه‌ها و امکانات نظامی پراکنده در کشورهای منطقه استفاده می‌کنند. این نیروها می‌توانند به هنگام ضرورت، یگان‌های دریایی و هوایی خود را در سرزمین‌های آسیای جنوب غربی مستقر کنند. یگان‌های مختلفی از جمله ناوهای هواپیمابر، تفنگداران دریایی و هواپیماهای جنگنده از انواع مختلف در این منطقه به حال آماده‌باش هستند. این نیروها توانایی آن را دارند که یک عملیات نظامی بسیار وسیع را با سلطه کامل هوایی، همان‌گونه که در جنگ کویت اتفاق افتاد، اداره کنند. (دانشجویان دوره ۱۸ دفاع، ۱۳۹۲: ۲۵۳)

حضور گسترده آمریکا در منطقه ژئواستراتژیک آسیای جنوب غربی، بزرگ‌ترین بیم‌ها و اضطراب‌ها را برای جهان امروز به‌ویژه کشورهای منطقه آسیای جنوب غربی و جبهه مقاومت اسلامی در پی داشته و آن‌ها را وادار به واکنش نموده است. از همین رو بازیگران غیردولتی و نیروهای هویتی قادر گردیدند تا بر سایر بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی تأثیرگذار باشند. هم‌چنین بازیگران هویتی تلاش دارند تا بر قاعده بازی و فرایندهای سیاست منطقه‌ای تأثیرگذار باشند. به همین دلیل، آمریکا را می‌توان اصلی‌ترین نیروی مقابله‌کننده در برخورد با بازیگران هویتی دانست؛

به طوری که نقطه تمرکز نیروهای نظامی آمریکا در چنین محیط‌هایی شکل گرفته است. (متقی، ۱۳۹۰: ۱۹۸)

الگوی مداخله و تهاجم آمریکا و متحدانش علیه کشورهای مسلمان آسیای جنوب غربی و شمال آفریقا زمینه‌های آشکاری از جمله بیگانه‌هراسی، مقاومت و تلاش در جهت برقراری نوعی موازنه را به وجود آورده که جبهه مقاومت اسلامی نمود عینی این موازنه جویی بین‌المللی به شمار می‌رود. افزایش قدرت نرم جبهه مقاومت و بیداری اسلامی به‌عنوان برون داد آن، در حالی رو به تزاید است که قدرت نرم ایالات متحده آمریکا به‌ویژه در منطقه آسیای جنوب غربی و شمال آفریقا در حال کاهش می‌باشد. از یک طرف تغییر در ابزارهای قدرت موجب شده تا گروه‌های افراطی اسلام‌گرا همچون القاعده و داعش (دولت اسلامی عراق و شام) دارای توانمندی تهدید همچون قدرت‌های بزرگ شوند و از طرف دیگر تغییر در منابع قدرت نیز موجب شده تا جبهه مقاومت اسلامی به همراه سایر گروه‌ها و احزاب اسلامی علاوه بر دارا شدن ابزارهای جدید قدرت سخت در منطقه آسیای جنوب غربی از نفوذ اجتماعی و به تعبیر دیگر از قدرت نرم نیز برخوردار باشند. کشور جمهوری اسلامی ایران و ترکیه به لحاظ موقعیت در جنوب غربی آسیا قرار داشته و موقعیت خاص آن‌ها که در مرکز ثقل یکی از بزرگ‌ترین شبکه‌های ارتباطی جهان قرار گرفته، همچون پلی اروپا را به خاور دور و کشورهای آسیای مرکزی و ماوراء قفقاز را به جنوب وصل می‌کنند.

ترکیه در یکی از حساس‌ترین نقاط دنیا و حدفاصل دو قاره اروپا و آسیا قرار دارد. واقع شدن این کشور در حدفاصل دریای مازندران و مدیترانه و نزدیکی آن به خلیج فارس و کانال سوئز، موقعیت راهبردی ویژه‌ای به این کشور داده است. ترکیه بر دو تنگه بسفر و داردانل تسلط کامل داشته و از این طریق بر عبور و مرور کشتی‌های روسیه به اروپا و آب‌های آزاد کنترل دارد. ترکیه زبانه شرقی ناتو در غرب آسیا و تنها کشور مسلمان عضو این پیمان و رابط بین دنیای اسلام و ناتو می‌باشد. ترکیه در صدد است که به اتحادیه اروپایی راه یافته و قرائن و شواهد نشان می‌دهند که احتمالاً طی دو دهه آتی به این هدف خود خواهد رسید. از این رو می‌تواند به‌عنوان یک الگوی مناسب از سوی کشورهای غربی به دنیای اسلام معرفی شود. ترکیه با داشتن منابع غنی آب می‌تواند نقش مهمی را در سیاست آتی کشورهای آسیای جنوب غربی که با مشکل رو به افزایش کمبود آب مواجه می‌باشند، ایفا کند. پس از فروپاشی شوروی، از ۱۵ جمهوری تازه تأسیس آن، ۵ جمهوری به زبان

ترکی تکلم نموده و به ترکیه تمایل نشان می‌دهند. ترکیه موفق شده است با توجه به گرایش‌ها و نیاز این کشورها و با کمک رژیم صهیونیستی، جایگاه خوبی در این کشورها برای خود فراهم کند. ترکیه در دهه پایانی قرن بیستم روابط بسیار مستحکمی با رژیم اشغالگر قدس برقرار نموده که می‌تواند در آینده بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران تأثیر مستقیم بگذارد. برخورداری از یک ارتش قوی که با کمک آمریکا مسلح شده، به ترکیه جایگاه و اهمیت ویژه‌ای داده است. ارتش ترکیه از نظر بزرگی بعد از آمریکا در مرتبه دوم کشورهای عضو ناتو قرار داشته و از توان و شایستگی رزمی بالایی برخوردار است که می‌تواند در آینده بر سیاست خارجی منطقه تأثیر مستقیم بگذارد. واقع شدن در مجاورت منطقه حساس و تنش‌زای شمال عراق و اثر مستقیم بر آینده این منطقه که به‌طور مستقیم و مؤثری بر امنیت و منافع ملی جمهوری اسلامی ایران تأثیر خواهد گذاشت، از دیگر علل اهمیت جمهوری ترکیه و لزوم توجه جدی به آن می‌باشد. (مرادیان، ۱۳۸۴: ۲۹)

ایران نیز از لحاظ موقعیت از سه ویژگی برخوردار است: ۱) متصل به موقعیت بری اوراسیاست؛ ۲) به سبب دارا بودن سواحل طولانی در خلیج فارس و دریای عمان از موقعیت بحری برخوردار است؛ و ۳) به لحاظ در اختیار داشتن تنگه هرمز، دارای موقعیت گذرگاهی است. (صفوی، ۱۳۸۱: ۷۰)

جمهوری اسلامی ایران می‌تواند بر عبور و مرور کشتی‌های تجاری، نفت‌کش‌های غول‌پیکر، ناوگان نظامی قدرت‌ها و ... نظارت و کنترل داشته و مانند کشور ترکیه، دو قاره اروپا و آسیا را به هم متصل می‌نماید. مرکز انرژی جهان بوده و به‌تنهایی رتبه دوم جهانی در ذخایر نفتی و گازی را دارا می‌باشد. (بوالحسنی، ۱۳۹۲: ۱۲۳)

اهمیت سیاسی امنیتی منطقه: آسیای جنوب غربی با توجه به بافت اجتماعی، تنوع قومی و نژادی، منابع و امکانات مادی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ زیرا توزیع منابع و امکانات طبیعی بر پایه خواست و رضایت مردم منطقه نبوده است. این منطقه به‌عنوان کانون انرژی جهان در سراسر قرن بیستم و به‌گونه‌ای مضاعف در آغاز قرن جدید، نقطه خیزش و ظهور تحولات و بحران‌های متعددی بوده که تأثیرات آن‌ها اغلب از سطوح منطقه‌ای فراتر رفته است. برژینسکی پیرامون آسیای جنوب غربی می‌گوید: این منطقه شبیه "زه کمانی" است که تا انتها کشیده شده و آماده است تا تیری کشنده به سوی جهان پرتاب کند. از شاخ آفریقا تا افغانستان و از ایران تا خاور نزدیک زه این



کمان است. این "زه" کانون رقابت سنگین ابرقدرت‌ها بوده و کانون پیرامونی آن نیز هر لحظه ممکن است مشتعل شده و جهان را به هیجان درآورد. موقعیت راهبردی آسیای جنوب غربی ضرورت‌های گوناگونی را به همراه دارد: نخستین ضرورت، درک راهبردی از موقعیت آن در ساختار نظام جهانی و روابط بین‌الملل و ضرورت دیگر درک راهبرد قدرت‌های بزرگ در خصوص این منطقه است. (یزدانی، ۱۳۹۴: ۱۸۷-۱۸۶)

موقعیت ترانزیتی: تسلط ترکیه بر حوزه‌های دریای مدیترانه، اژه، دریای سیاه و آبراه‌های راهبردی سفر و داردانل از جمله موقعیت‌های ویژه راهبردی این کشور محسوب شده، چراکه تمام شناورهایی که بین دریای اژه و دریای سیاه در رفت‌وآمد هستند، ناچارند بیش از ۳۲۰ کیلومتر از راه را در آب‌های ترکیه باشند... موقعیت ترانزیتی ممتاز ترکیه از یک طرف تنها راه ارتباطی زمینی اروپا به سوی غرب آسیا، آسیای مرکزی و قفقاز محسوب شده و از دیگر سو نیز نقطه اتصال کشورهای مذکور به اروپا می‌باشد. (علی‌مددی، ۱۳۸۸: ۴)

ترکیه از نظر گاز طبیعی ۱۰۰ درصد و از نظر نفت ۹۱ درصد به خارج وابسته است. هم‌اکنون ۶۵ درصد از گاز طبیعی ترکیه از طریق روسیه تأمین شده و وابسته بودن به یک منبع و در دست ترکیه نبودن کنترل قیمت‌ها برای ترکیه، خطرات راهبردی مهمی به وجود آورده است. (همان: ۴) اما در مقابل، ترکیه دارای منابع بسیار غنی آب و ذغال سنگ بوده و با تبدیل شدن به قطب ترانزیت انرژی در منطقه که از طریق عبور خط لوله باکو - جیحان و خط لوله گاز طبیعی جمهوری اسلامی ایران و خطوط انتقال انرژی موجود حاصل خواهد شد، از موقعیت راهبردی مهمی برخوردار است. هم‌اکنون خطوط لوله انتقال نفت و گاز کشورهای ایران، عراق، ترکمنستان، آذربایجان، روسیه و حتی خطوط کشتی‌رانی حمل گاز مصر و الجزایر به سمت ترکیه احداث شده یا در دست احداث و یا طراحی می‌باشند. (مرادیان، ۱۳۸۴: ۲۸)

تهدید شناسی: تهدید به لحاظ اهمیت، روش‌ها و ابزارهای مورد استفاده دارای انواع و ابعاد مختلفی است که عبارت‌اند از: تهدیدات نظامی؛ تهدیدات سیاسی؛ تهدیدات اقتصادی؛ تهدیدات اجتماعی؛ تهدیدات فرهنگی و تهدیدات زیست‌محیطی.

### تهدیدات متصور از سوی ترکیه برای ایران:

- رقابت با جمهوری اسلامی ایران برای جلوگیری از تبدیل شدن ایران به قدرت نظامی برتر منطقه‌ای؛ - حمایت و پناه دادن به گروه‌های سیاسی مخالف و یا برانداز جمهوری اسلامی ایران در

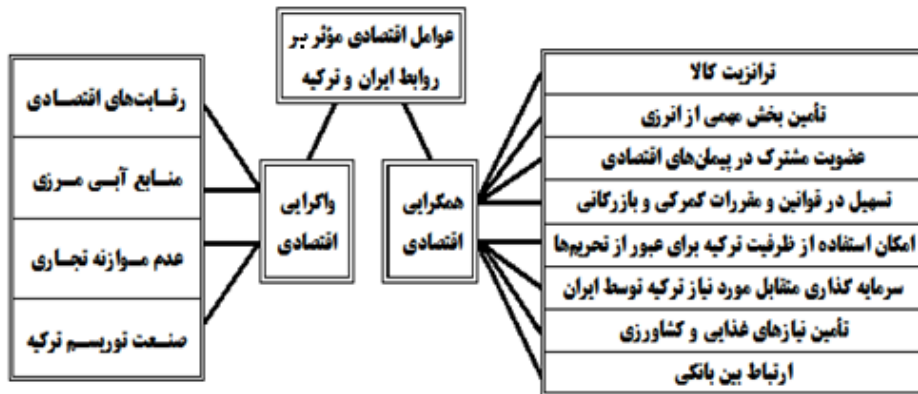
خاک ترکیه؛ - جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان تهدیدی علیه ساختار لائیک ترکیه (در افکار عمومی نوعی ایران ستیزی به چشم می‌خورد)؛ - روابط نزدیک با آمریکا، رژیم صهیونیستی و غرب و تأثیرپذیری حکومت این کشور از سیاست خارجی آن‌ها؛ - رویارویی راهبردی سیاسی دو کشور درباره حضور کشورهای غربی و ناتو در ترتیبات امنیتی و معادلات منطقه‌ای؛ - رقابت سیاسی منطقه‌ای و تلاش ترکیه برای ممانعت از نفوذ قدرت جمهوری اسلامی ایران در کشورهای منطقه؛ - همسویی با نظام سلطه غرب در جریان دولت سازی در عراق، لبنان و افغانستان؛ - همسویی با غرب و کشورهای ضد مقاومت عربی در بحث سوریه؛ - الگوسازی و ترویج اسلام آمریکایی در منطقه؛ - تلاش برای عضویت در اتحادیه اروپا و پیروی از سیاست‌های اتحادیه در قبال ایران؛ - راهبرد سیاسی ترکیه مبنی بر «ایفای نقش منطقه‌ای» و در نتیجه تضاد منافع دو کشور در کشورهای منطقه به‌ویژه کشورهای آسیای میانه و قفقاز. (صفوی، ۱۳۹۱: ۸)

- عضویت در سازمان پیمان آتلانتیک شمالی و استقرار پایگاه‌های متعدد نظامی ناتو در خاک این کشور؛ - استقرار سامانه دفاع موشکی آمریکا و ناتو در خاک ترکیه (که خود تهدیدات و چالش‌های خاصی را متوجه جمهوری اسلامی ایران می‌سازد)؛ - همکاری با آمریکا در جهت جمع‌آوری و تکمیل اطلاعات در خصوص مراکز و فعالیت‌های حساس و راهبردی جمهوری اسلامی ایران؛ - تقویت توان نظامی و ایجاد پایگاه‌ها، مراکز و استحکامات نظامی در نزدیکی مرزهای جمهوری اسلامی ایران؛ - انعقاد پیمان‌های نظامی با کشورهای منطقه در تقابل با ایران (از جمله جمهوری آذربایجان، گرجستان و دیگر کشورهای حوزه آسیای مرکزی و قفقاز و ...)؛ - خریدهای کلان نظامی و تهیه تجهیزات پیشرفته نظامی از غرب و به‌ویژه آمریکا و رژیم صهیونیستی؛ - همکاری‌های نظامی ترکیه با رژیم صهیونیستی و آمریکا و حضور فیزیکی آن‌ها در خاک این کشور؛ - همکاری‌های اطلاعاتی و امنیتی سازمان‌های اطلاعاتی ترکیه و سازمان اطلاعاتی آمریکا و رژیم صهیونیستی؛ - درگیری‌های نظامی با گروهک پ.ک.ک و انتقال این درگیری‌ها در برخی موارد به داخل خاک ایران و تجاوزات مرزی به خاک جمهوری اسلامی ایران به بهانه تعقیب پ.ک.ک (همان) - برآوردن اهداف آمریکا و رژیم صهیونیستی از طریق قراردادهای نظامی و امنیتی و ...؛ - احیای پان‌ترکیسم در جهت فشار به جمهوری اسلامی ایران؛ - جلوگیری از ترویج ارزش‌های انقلاب اسلامی توسط لائیسم؛ - حمایت از برخی مخالفین جمهوری اسلامی ایران. (تقوی، ۱۳۹۱: ۵۵۴)

فرصت‌هایی نیز بین دو کشور ایران و ترکیه وجود دارد که اگر به آن‌ها توجه کافی نشود و در جهت ارتقای آن تلاش مضاعفی صورت نگیرد، تبدیل به ضد آن یعنی تهدید می‌شود. به‌طور مثال: - گرایش مردم به احزاب اسلام‌گرای ترکیه با وجود سال‌ها تبلیغ فرهنگ لائیک در این کشور؛ - حاکمیت حزب اسلام‌گرای عدالت و توسعه (که تا حدودی تلاش می‌کنند وجهه اسلامی و ارتباط با جمهوری اسلامی ایران را حفظ نمایند)؛ - وجود اختلاف در روابط سیاسی رژیم صهیونیستی و ترکیه و حمایت مردم ترکیه از سردی روابط؛ - وجود تنش‌های سیاسی و جنگ قدرت در میان شخصیت‌ها و احزاب ترکیه. (صفوی، ۱۳۹۱: ۹)

### چارچوب نظری:

چارچوب نظری این تحقیق بر مبنای آیات قرآن مجید، رهنمودهای حضرت امام خمینی (رحمتا...علیه) و فرامین و منویات فرماندهی معظم کل قوا حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، چشم‌انداز بیست‌ساله و قانون اساسی جمهوری اسلامی، استوار بوده که هم‌گرایی این نظرات برای محقق ثابت شده و بنا بر مقتضیات در طول این تحقیق به رشته تحریر درآمده است. در ضمن مدل مفهومی این تحقیق عبارت است از:



شکل ۲: مدل مفهومی تحقیق

## روش‌شناسی

نوع و روش تحقیق: نوع تحقیق در این پژوهش، «کاربردی- توسعه‌ای» روش تحقیق نیز «توصیفی، تحلیلی» می‌باشد. هم‌چنین برای تعیین نقش و میزان تأثیر هر یک از این مؤلفه‌ها و شاخص‌ها، از آمارهای همبستگی استفاده شده است.

جامعه آماری: با توجه به تخصصی بودن موضوع تحقیق؛ جامعه آماری از بین صاحب‌نظران و فعالان در حوزه اقتصادی کشور که با ترکیه آشنا باشند، با مشورت استاد راهنما و اساتید متخصص و به روش آشنایی ۹۵ نفر انتخاب گردیدند. از بین این جامعه تعداد ۱۰ نفر از نخبگان در مرحله اول و ۲۰ نفر در مرحله دوم جهت تأیید روایی پرسشنامه و تعیین ضریب لاشه به شیوه نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند. حجم نمونه در این پژوهش به علت محدود بودن، منطبق با جامعه آماری می‌باشد.

ابزار و روش‌های گردآوری اطلاعات: در این پژوهش داده‌های موردنیاز با استفاده از دو روش مطالعه اسنادی و میدانی گردآوری و از ابزار فیش‌برداری از سوابق موجود در کتابخانه‌ها، مراکز مطالعاتی و نظامی، پایانه‌های الکترونیکی و رایانه‌ای و مصاحبه با اندیشمندان و صاحب‌نظران مرتبط با موضوع تحقیق و از پرسشنامه محقق ساخته که با روش دلفی تکمیل شده، استفاده و سپس پرسش‌نامه به آزمون خبرگان گذاشته شد که با ضرایب آلفای کرونباخ ۰,۹۵۶ و لاشه بیشتر از ۰,۸ پایایی و روایی آن تأیید گردید.

برای تجزیه و تحلیل داده‌های این تحقیق و تعیین میزان تأثیر مؤلفه‌ها و شاخص‌های بُعد اقتصادی بر روابط جمهوری اسلامی ایران و کشور ترکیه، ابتدا با بهره‌گیری از شاخص‌های آمار توصیفی نظیر میانگین، نمودار و جداول توزیع فراوانی به توصیف ویژگی‌های جامعه آماری پرداخته شد. هم‌چنین جهت رتبه‌بندی مؤلفه‌ها و شاخص‌ها از آزمون فریدمن نرم‌افزار اس.پی.اس.اس. ۱۸ بهره‌برداری و در نهایت برای تعیین نقش و میزان تأثیر هر یک از این مؤلفه‌ها و شاخص‌ها، از آمارهای همبستگی و برای تأیید تأثیر آن‌ها بر بُعد اقتصادی روابط بین دو کشور و همخوانی بین آن‌ها و آزمون مدل از نرم‌افزار پی.ال.اس. استفاده شد.

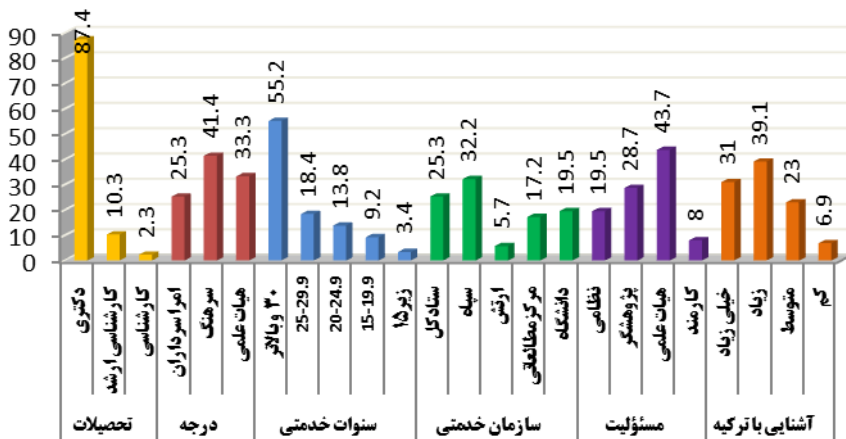
## تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

پس از توزیع و دریافت پرسش‌نامه‌ها از جامعه آماری، با استفاده از آمار توصیفی و استنباطی اطلاعات دریافتی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت که نتایج آن به شرح زیر می‌باشد:

### تجزیه و تحلیل توصیفی داده‌ها:

از مجموع ۹۵ پرسش‌نامه توزیع شده در بین جامعه، تعداد ۸۷ پرسش‌نامه بازگردانده شد که مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و نتایج حاصله به شرح ذیل می‌باشند:

فراوانی و درصد پاسخ‌دهندگان برحسب ویژگی‌های مختلف از جمله سطح تحصیلات، سنوات خدمتی و درجه، محل خدمت و میزان آشنایی با کشور ترکیه در قالب جدول فراوانی نشان می‌دهد: با توجه به سطح تحصیلات و شغل، سنوات خدمتی و همین‌طور میزان آشنایی با ترکیه پاسخ‌دهندگان که ۸۷ درصد آن‌ها دارای تحصیلات دکترا (و یا در مرحله دفاع از رساله دکتری خود) هستند و به لحاظ سنوات خدمتی نیز ۷۴ درصد آن‌ها بیش از ۲۵ سال خدمت داشته‌اند و همین‌طور بیش از ۷۰ درصد ایشان به نسبت زیاد و خیلی زیاد با کشور ترکیه آشنایی دارند، بیانگر تحصیلات، سابقه و تجربه مناسب پاسخ‌گویان و آشنایی و تسلط نسبتاً خوب آنان به موضوع مورد تحقیق است؛ لذا موجب اعتباربخشی نظرات آن‌ها می‌گردد. همچنین توزیع مناسب درجه و سازمان خدمتی نامبردگان نشان از همه‌گیر بودن جامعه آماری پژوهش دارد و به نتایج آن می‌توان اعتماد کامل داشت.



نمودار ۱: درصد فراوانی ویژگی‌های پاسخ‌دهندگان به پرسش‌نامه

**تجزیه و تحلیل استنباطی داده‌ها:**

جدول ۱: رتبه‌بندی مؤلفه‌ها با استفاده از آزمون فریدمن

مؤلفه	تعداد (N)	میانگین مؤلفه	آزمون فریدمن
واگرایی اقتصادی	۸۷	۳,۴۶	۲,۶۰
همگرایی اقتصادی	۸۷	۳,۶۱	۲,۲۶

در پاسخ به سؤال «مهم‌ترین مؤلفه‌ها و شاخص‌های بُعد اقتصادی روابط جمهوری اسلامی ایران با کشور ترکیه کدامند؟» ابتدا از طریق آمار استنباطی برای رتبه‌بندی مؤلفه‌ها از آزمون فریدمن نرم افزار اس.پی.اس.اس. ۱۸ استفاده می‌کنیم.

**رتبه‌بندی مؤلفه‌ها و شاخص‌ها:**

جدول شماره (۱) رتبه‌بندی مؤلفه‌ها را نشان داده و جدول شماره (۲) نشان‌دهنده رتبه‌بندی شاخص‌های اقتصادی است؛ که بالاترین رتبه را شاخص «تأمین بخش مهمی از انرژی موردنیاز ترکیه توسط ایران» با رتبه ۸,۴۵؛ «ترانزیت کالا» با رتبه ۷,۶۳؛ «سرمایه‌گذاری متقابل» با رتبه ۷,۳۲؛ «تسهیل در قوانین و مقررات گمرکی و بازرگانی» با رتبه ۷,۲۹ در رتبه‌های بعدی و پایین‌ترین رتبه را شاخص «صنعت توریسم در ترکیه» با رتبه ۴,۱۶ از نظر پاسخ‌دهندگان به ترتیب میزان تأثیری که بر روی بُعد اقتصادی روابط ج.ا. ایران و کشور ترکیه دارند.

جدول ۲: رتبه‌بندی شاخص‌های اقتصادی با استفاده از آزمون فریدمن

رتبه	شاخص	میانگین رتبه
۱	عضویت مشترک در پیمان‌های اقتصادی	۷,۰۱
۲	تسهیل در قوانین و مقررات گمرکی و بازرگانی	۷,۲۹
۳	تأمین نیازهای غذایی و کشاورزی	۶,۷۲
۴	ترانزیت کالا	۷,۶۳
۵	ارتباط بین‌بانکی	۶,۶۸
۶	سرمایه‌گذاری متقابل	۷,۳۲
۷	امکان استفاده از ظرفیت ترکیه برای عبور از تحریم‌ها	۶,۹۷
۸	تأمین بخشی از انرژی موردنیاز ترکیه توسط ایران	۸,۴۵
۹	رقابت‌های اقتصادی	۵,۶۰
۱۰	منابع آبی مرزی (ارس، مازی سو)	۵,۰۲
۱۱	عدم موازنه تجاری	۵,۱۴
۱۲	صنعت توریسم در ترکیه	۴,۱۶

**ضریب همبستگی**

ضریب همبستگی آماره‌ای است جهت اندازه‌گیری قدرت یا درجه رابطه خطی بین دو متغیر که دامنه آن بین +۱ تا -۱ تغییر می‌کند. در اس.پی.اس.اس ۱۸ از ضریب همبستگی اسپیرمن برای اندازه‌گیری میزان ارتباط بین متغیرهای رتبه‌ای استفاده می‌کنیم. مجذور ضریب همبستگی نشان‌دهنده درصد و وجه مشترک بین دو متغیر است. این ضریب را ضریب را ضریب تعیین یا ضریب تشخیص می‌نامند. ضریب همبستگی بین بُعد اقتصادی و مدل، ۰,۷۲ است که در سطح طبقه‌بندی خوب قرار می‌گیرد. بر اساس ضریب تشخیص بُعد اقتصادی ۰,۵۲٪ می‌توان گفت که ۰,۵۲٪ از تغییرات مدل توسط تغییرات این بُعد تعیین می‌شود.

جدول ۳: ضریب همبستگی و ضریب تعیین

ضریب تعیین	طبقه‌بندی	ضریب همبستگی	
۰,۵۲٪	خوب	۰,۷۲	بُعد اقتصادی با مدل
۰,۴۳٪	خوب	۰,۶۶	همگرایی اقتصادی با بُعد
۰,۶۹٪	بسیار خوب	۰,۸۳	واگرایی اقتصادی با بُعد

تمام همبستگی‌های فوق در سطح ۰,۰۱ معنادار است \*

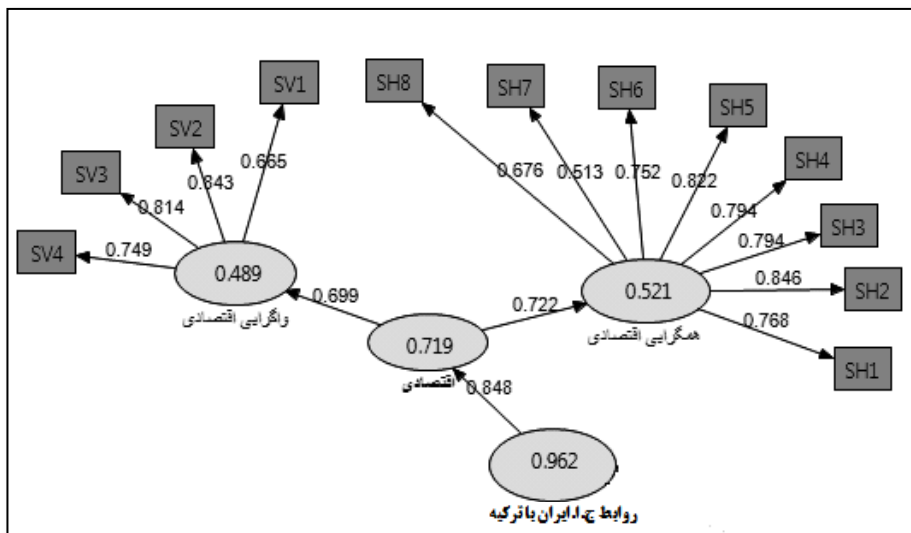
جدول ۴: ضریب همبستگی و ضریب تعیین بین شاخص‌ها و مؤلفه‌های بُعد اقتصادی

ضریب تعیین	طبقه‌بندی	واگرایی اقتصادی	همگرایی اقتصادی	مؤلفه شاخص
۰,۶۵٪	بسیار خوب		۰,۸۱	عضویت مشترک در پیمان‌های اقتصادی (اگو و ...)
۰,۵۴٪	خوب		۰,۷۴	تسهیل در قوانین و مقررات گمرکی و بازرگانی
۰,۵۷٪	خوب		۰,۷۶	تأمین نیازهای غذایی و کشاورزی
۰,۵۲٪	خوب		۰,۷۲	ترازیت کالا
۰,۵۹٪	خوب		۰,۷۷	ارتباط بین‌بانکی
۰,۵۰٪	خوب		۰,۷۱	سرمایه‌گذاری متقابل
۰,۴۷٪	خوب		۰,۶۹	امکان استفاده از ظرفیت ترکیه برای عبور از تحریم‌ها
۰,۳۵٪	قابل قبول		۰,۵۹	تأمین بخشی از انرژی موردنیاز ترکیه توسط ایران
۰,۵۲٪	خوب	۰,۷۲		رقابت‌های اقتصادی
۰,۷۲٪	بسیار خوب	۰,۸۵		منابع آبی مرزی (ارس، مازی سو)
۰,۵۶٪	خوب	۰,۷۵		عدم موازنه تجاری
۰,۵۴٪	خوب	۰,۷۴		صنعت توریسم در ترکیه

مطابق جدول (۴) بیشتر ضرایب همبستگی بین شاخص‌ها و مؤلفه‌های بُعد اقتصادی در سطح خوب قرار دارند. فقط ضریب همبستگی یکی از شاخص‌ها به نام «تأمین بخش مهمی از انرژی موردنیاز ترکیه توسط ایران» با مؤلفه واگرایی اقتصادی در سطح «قابل قبول» قرار دارد.

### آزمون مدل مفهومی:

در پاسخ به سؤال «روابط بین مؤلفه‌ها و شاخص‌ها چیست و میزان تأثیر هرکدام از آن‌ها بر یکدیگر چقدر است؟» و برای آزمون مدل مفهومی پژوهش از طریق آمار استنباطی و با انجام تحلیل بار عاملی از مجذور مربعات جزئی که یک فن مدل‌سازی مسیر واریانس محور است، استفاده می‌کنیم. این تکنیک امکان بررسی روابط متغیرهای پنهان و سنجه‌ها (متغیرهای قابل مشاهده) را به صورت هم‌زمان فراهم می‌سازد. از این روش زمانی که حجم نمونه کوچک بوده یا توزیع متغیرها نرمال نباشد، استفاده می‌شود.



شکل ۴: مدل بیرونی (مدل اندازه‌گیری) حداقل مربعات جزئی

**سنجش بارهای عاملی:** بارهای عاملی از طریق محاسبه مقدار همبستگی شاخص‌های یک سازه با آن سازه محاسبه می‌شوند که اگر این مقدار برابر یا بیشتر از ۰,۴ شود مؤید این مطلب است که واریانس بین سازه و شاخص‌های آن از واریانس خطای اندازه‌گیری آن سازه بیشتر بوده و پایایی در مورد آن مدل اندازه‌گیری قابل قبول است. (داوری و همکار، ۱۳۹۲: ۸۰)



در جدول (۵) شاخص‌های مؤثر بر مؤلفه‌های اقتصادی آمده است و مقدار ملاک برای مناسب بودن ضرایب بارهای عاملی ۰,۴ می‌باشد و همان‌طور که در جدول زیر مشخص است تمامی ضرایب بارهای عاملی شاخص‌ها از ۰,۴ بیشتر است که نشان از مناسب بودن این معیار دارد.

جدول ۵: ضرایب بار عاملی برای شاخص‌های مؤثر بر مؤلفه‌های اقتصادی

مؤلفه‌ها	مؤلفه‌ها	
	همگرایی اقتصادی	واگرایی اقتصادی
همگرایی اقتصادی	۰,۷۷۱	عضویت مشترک در پیمان‌های اقتصادی (اکو، جی ۸ و ...)
	۰,۸۶۱	تسهیل در قوانین مقررات گمرکی بازرگانی
	۰,۷۹۸	تأمین نیازهای غذایی و کشاورزی
	۰,۸۲۰	ترانزیت کالا
	۰,۸۳۵	ارتباط بین بانکی
	۰,۷۳۹	سرمایه‌گذاری متقابل
	۰,۴۵۴	امکان استفاده از ظرفیت ترکیه برای عبور از تحریم‌ها
	۰,۶۷۰	تأمین بخش مهمی از انرژی موردنیاز ترکیه توسط ایران
	۰,۶۷۰	رقابت‌های اقتصادی
واگرایی اقتصادی	۰,۸۲۷	منابع آبی مرزی (ارس، مازی‌سو)
	۰,۸۲۸	عدم موازنه تجاری
	۰,۷۴۹	صنعت توریسم در ترکیه

### برازش مدل ساختاری:

برای بررسی برازش مدل ساختاری پژوهش از چندین معیار استفاده می‌شود که اولین و اساسی‌ترین معیار، ضرایب معناداری Z یا همان مقادیر t-value است. در نرم‌افزار پی.ال.اس این ضرایب با استفاده از دستور بوت استرپینگ محاسبه می‌شوند. (داوری و همکار، ۱۳۹۲: ۱۴۳)

جدول ۶: آماره Z (t-value) برای شاخص‌های مؤثر بر مؤلفه‌ها

مؤلفه‌ها	مؤلفه‌ها	
	شاخص‌ها	همگرایی اقتصادی
همگرایی اقتصادی	عضویت مشترک در پیمان‌های اقتصادی (اکو، جی ۸ و ...)	۸,۶۸
	تسهیل در قوانین مقررات گمرکی بازرگانی	۱۸,۹۰
	تأمین نیازهای غذایی و کشاورزی	۱۱,۱۲
	ترانزیت کالا	۱۱,۳۰
	ارتباط بین‌بانکی	۱۵,۸۸
	سرمایه‌گذاری متقابل	۱۱,۲۹
	امکان استفاده از ظرفیت ترکیه برای عبور از تحریم‌ها	۴,۳۶
	تأمین بخش مهمی از انرژی موردنیاز ترکیه توسط ایران	۷,۲۴
واگرایی اقتصادی	رقابت‌های اقتصادی	۸,۵۵
	منابع آبی مرزی (ارس، مازی‌سو)	۲۲,۴۷
	عدم موازنه تجاری	۱۴,۳۷
	صنعت توریسم در ترکیه	۱۲,۶۸

تمام ضرایب معناداری Z از ۱,۹۶ بیشتر هستند که این امر معنادار بودن تمامی سؤالات و روابط میان مؤلفه‌ها و شاخص‌ها را در سطح اطمینان ۹۵٪ نشان می‌دهد؛ یعنی این متغیرها (شاخص‌ها)، به درستی عامل‌های موردنظر (مؤلفه‌ها) را می‌سنجند که معنادار بودن مسیر و مناسب بودن مدل ساختاری را نشان می‌دهد.

### تحلیل عاملی

در جدول (۷) نتیجه آزمون بارتلت که تقریبی از آماره کای دو است، نشان داده شده است. مقدار sig. آزمون بارتلت، کوچک‌تر از ۵ درصد است (۰,۰۰۰) که نشان می‌دهد تحلیل عاملی برای شناسایی ساختار، مدل عاملی مناسب است. با توجه به این جدول چون مقدار آماره KMO برابر ۰,۷۵۲ است، پس داده‌ها برای انجام تحلیل عاملی مناسب‌اند. همچنین نتایج آزمون کرویت بارتلت نیز معنی‌دار است؛ یعنی بین متغیرها همبستگی معنی‌دار وجود دارد. جدول (۸) میزان اشتراک متغیرها یا واریانس کل با میزان اشتراک عاملی متغیرها را نشان می‌دهد. Initial (اولیه) گویای تمامی اشتراک‌های قبل از استخراج بوده و بنابراین تمامی آن‌ها برابر با یک هستند. بیشتر میزان

اشتراک‌ها بالاتر از ۰,۵ بوده و بیانگر توانایی عامل‌های تعیین شده در تبیین واریانس متغیرهای مورد مطالعه است.

جدول ۷: آماره KMO و نتایج آزمون کرویت بارتلت

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		۰,۷۵۲
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	۴۸۲,۶۶
	Df	۶۶
	Sig.	۰,۰۰۰

جدول ۸: میزان اشتراک اولیه و بعد از استخراج عامل‌ها برای متغیرهای وارد شده در تحلیل عاملی

استخراجی	اولیه	عامل‌ها
۰,۷۲۶	۱,۰۰۰	عضویت مشترک در پیمان‌های اقتصادی (اگو، جی ۸ و ...)
۰,۷۰۳	۱,۰۰۰	تسهیل در قوانین مقررات گمرکی بازرگانی
۰,۶۷۷	۱,۰۰۰	تأمین نیازهای غذایی و کشاورزی
۰,۶۱۵	۱,۰۰۰	ترانزیت کالا
۰,۶۵۳	۱,۰۰۰	ارتباط بین‌بانکی
۰,۶۵۹	۱,۰۰۰	سرمایه‌گذاری متقابل
۰,۵۱۳	۱,۰۰۰	امکان استفاده از ظرفیت ترکیه برای عبور از تحریم‌ها
۰,۷۴۴	۱,۰۰۰	تأمین بخش مهمی از انرژی مورد نیاز ترکیه توسط ایران
۰,۶۴۸	۱,۰۰۰	رقابت‌های اقتصادی
۰,۷۲۱	۱,۰۰۰	منابع آبی مرزی (ارس، مازی‌سو)
۰,۶۸۴	۱,۰۰۰	عدم موازنه تجاری
۰,۶۰۲	۱,۰۰۰	صنعت توریسم در ترکیه

جدول (۹) سهم متغیرها را در عامل‌ها بعد از چرخش نشان می‌دهد. هر متغیر در عاملی قرار می‌گیرد که با آن عامل همبستگی بالایی معنی‌داری داشته باشد.

جدول ۹: ماتریس چرخیده شده اجزاء

دسته			عامل‌ها
۳	۲	۱	
۰,۱۸۴	۰,۱۰۳	۰,۸۲۵	عضویت مشترک در پیمان‌های اقتصادی
۰,۰۴۶	۰,۰۹۶	۰,۸۳۲	تسهیل در قوانین مقررات گمرکی بازرگانی
۰,۰۷۰	۰,۱۳۹	۰,۸۰۸	تأمین نیازهای غذایی و کشاورزی
۰,۲۴۳	۰,۰۳۲	۰,۷۴۵	ترانزیت کالا
۰,۲۸۲	۰,۲۰۶	۰,۷۲۹	ارتباط بین‌بانکی
۰,۷۱۴	۰,۱۲۴	۰,۳۶۵	سرمایه‌گذاری متقابل
۰,۴۸۷	-۰,۱۰۱	۰,۵۱۶	امکان استفاده از ظرفیت ترکیه برای عبور از تحریم‌ها
۰,۸۴۷	۰,۰۷۵	۰,۱۴۳	تأمین بخشی از انرژی موردنیاز ترکیه توسط ایران
۰,۴۰۹	۰,۶۹۳	۰,۰۲۸	رقابت‌های اقتصادی
۰,۲۴۵	۰,۸۰۳	۰,۱۲۴	منابع آبی مرزی (ارس، مازی‌سو)
-۰,۲۵۲	۰,۷۷۸	۰,۱۲۷	عدم موازنه تجاری
-۰,۰۱۲	۰,۷۷۰	۰,۰۹۶	صنعت توریسم در ترکیه

نتیجه تحلیل عاملی روی ۱۲ شاخص اقتصادی مؤثر بر روابط دفاعی امنیتی جمهوری اسلامی ایران با ترکیه در ۳ دسته به‌عنوان عامل‌های اصلی را شناسایی می‌کند:

دسته اول شامل: «عضویت مشترک در پیمان‌های اقتصادی»، «تسهیل در قوانین مقررات گمرکی بازرگانی»، «تأمین نیازهای غذایی و کشاورزی»، «ترانزیت کالا»، «ارتباط بین‌بانکی» و «امکان استفاده از ظرفیت ترکیه برای عبور از تحریم‌ها» است.

دسته دوم شامل: «رقابت‌های اقتصادی»، «منابع آبی مرزی»، «عدم موازنه تجاری» و «صنعت توریسم در ترکیه» است.

دسته سوم شامل: «سرمایه‌گذاری متقابل» و «تأمین بخشی از انرژی موردنیاز ترکیه توسط ایران» است.

## نتیجه‌گیری و پیشنهاد:

### الف- نتیجه‌گیری

منطقه جنوب غربی آسیا با توجه به حضور کشورهای فرا منطقه‌ای و غربی هرروز شاهد حوادث و اتفاقاتی بوده که آن را به یک محیط امنیتی تبدیل نموده و مدام آبستن رویدادها و تحولات بسیار و بحرانی می‌باشد. حضور گسترده آمریکا در منطقه ژئواستراتژیک آسیای جنوب غربی، بزرگ‌ترین بیم‌ها و اضطراب‌ها را برای جهان امروز به‌ویژه کشورهای منطقه آسیای جنوب غربی و جبهه مقاومت اسلامی در پی داشته و آن‌ها را وادار به واکنش نموده است. از همین رو بازیگران غیردولتی و نیروهای هویتی قادر گردیدند تا بر سایر بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی تأثیرگذار باشند. این مشکلات عملاً منطقه را به دو جبهه طرفدار غرب از یک‌سو و طرفدار جمهوری اسلامی ایران از سوی دیگر تبدیل کرده است. در جبهه غرب ترکیه به دلیل عضویت در ناتو جزو شرکای راهبردی رژیم صهیونیستی و آمریکا محسوب گردیده و از سوی دیگر ایران اسلامی در جبهه مقاومت و جزو شرکای راهبردی سوریه، حزب‌الله لبنان، عراق و یمن و مبارزان بحرینی قرار گرفته است. به همین دلیل ایران و ترکیه دو کشور همسایه دیرینه و مسلمان که منافع مشترک بسیار باهم دارند، عملاً در دو جبهه مخالف یکدیگر قرار گرفته‌اند؛ یکی حامی و پشتیبان معارضین سوری و گروه‌های تروریستی منطقه از جمله داعش و دیگری حامی و طرفدار جبهه مقاومت شامل حزب‌الله لبنان، دولت انقلابی یمن و حکومت سوریه به‌عنوان دشمن درجه‌یک رژیم اشغالگر قدس. به همین خاطر روابط بین دو کشور در سال‌های اخیر با فراز و نشیب‌های فراوانی همراه بوده است.

در این تحقیق از بین ۱۲ شاخص، به ترتیب شاخص‌های «تأمین بخش مهمی از انرژی موردنیاز ترکیه توسط ایران»، «ترانزیت کالا»، «سرمایه‌گذاری متقابل»، «تسهیل در قوانین و مقررات گمرکی و بازرگانی» و «عضویت مشترک در پیمان‌های اقتصادی» رتبه‌های اول تا پنجم به‌عنوان مهم‌ترین شاخص‌های تأثیرگذار در روابط دفاعی امنیتی جمهوری اسلامی ایران و کشور ترکیه از نظر صاحب‌نظران و خبرگان هستند و به‌عنوان مهم‌ترین شاخص‌ها در همگرایی اقتصادی در روابط دفاعی امنیتی دو کشور شناخته شدند. در حوزه واگرایی اقتصادی نیز شاخص «رقابت‌های اقتصادی» بیشترین رتبه و شاخص «صنعت توریسم در ترکیه» کمترین رتبه را دارا هستند که در حوزه واگرایی روابط دفاعی امنیتی دو کشور عمل می‌کنند.

**ب- پیشنهادها**

- ۱) به مسئولین دفاعی و اقتصادی کشور توصیه می‌گردد با پرهیز از رویکردهای واگرا، از پرداختن به مسائل اختلافی بین دو کشور بپرهیزند.
- ۲) مسئولین اقتصادی دو کشور در «رقابت اقتصادی»، روابط سالم با حفظ منافع دو طرف را مدنظر قرار داده و طرفین ضمن رعایت عدالت در تقسیم «منابع آبی مرزی ارس و مازی‌سو»، بایستی متانت بیشتری را از خود نشان بدهند.
- ۳) بر اساس راهبرد پیوند نیازهای دیگران به توانمندی جمهوری اسلامی ایران، به مسئولین اقتصادی پیشنهاد می‌گردد «تأمین انرژی موردنیاز» و «تأمین نیازهای غذایی و کشاورزی» ترکیه را در اولویت کاری خود در حوزه همگرایی اقتصادی قرار دهند.
- ۴) با توجه موقعیت ترانزیتی ممتاز دو کشور که دو قاره اروپا و آسیا را به هم متصل می‌نمایند؛ به مسئولین دو کشور توصیه می‌گردد، بستر مناسب و شرایط بهتری برای ترانزیت کالا فراهم آورده و قوانین و مقررات گمرکی بازرگانی را تسهیل نمایند.
- ۵) دو کشور به نوعی همبستگی و وابستگی متقابل توأم با درک مشترک نسبت به نیازهای اقتصادی خود، در پیمان‌های اقتصادی مشترک داشته و همواره عضوی فعال باشند.

## فهرست منابع:

### – منابع فارسی:

- امام جمعه زاده، سید جواد و همکار. (۱۳۸۶). "زمینه‌ها و موانع همگرایی در منطقه خلیج فارس". مجله دانشکده علوم اداری و اقتصاد دانشگاه اصفهان، سال نوزدهم، ش ۴.
- بوالحسنی، خسرو. (۱۳۹۲). "بررسی عوامل ژئوپلیتیک ترکیه و تأثیر آن بر تدوین راهبرد دفاعی ج.ا.ایران". رساله دکتری. تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده دفاع ملی.
- جمالی، حسین. (۱۳۸۵). "تاریخ و اصول روابط بین‌المللی". قم: پژوهشکده تحقیقات اسلامی. چاپ پنجم.
- حافظ نیا، محمدرضا و همکاران. (۱۳۹۱). "بررسی چالش‌های جغرافیای سیاسی در همگرایی منطقه‌ای مطالعه موردی: سازمان همکاری‌های اقتصادی (اگو)". فصلنامه ژئوپلیتیک، سال هشتم، شماره اول.
- حسن بیگی، ابراهیم. (۱۳۹۰). "مدیریت راهبردی". تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی؛ دانشگاه عالی دفاع ملی.
- دانشجویان دوره ۱۸ دفاع ملی و پنج مدیریت راهبردی. (۱۳۹۲). "طراحی الگوی نیروی دریایی راهبردی آجا" مطالعات گروهی. تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
- داوری، علی و همکار. (۱۳۹۲). "مدل‌سازی معادلات ساختاری با نرم‌افزار PLS". تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.
- سیف‌زاده، سیدحسین. (۱۳۷۹). "نظریه پردازی در روابط بین‌الملل". تهران: انتشارات سمت.
- صفوی، سیدیحیی. (۱۳۸۱). "مقدمه‌ای بر جغرافیای نظامی ایران"، ج ۱. تهران: دانشگاه امام حسین (علیه‌السلام)، چاپ دوم.
- صفوی، سیدیحیی. (۱۳۹۱). "وضعیت کشور ترکیه در منطقه". گزارش، دفتر مشاوره و دستیاری ف.کل قوا.
- متقی، ابراهیم و همکاران. (۱۳۹۰). "الگو و روند در سیاست خارجی ایران". قم: دانشگاه مفید.
- مرادیان، محسن. (۱۳۸۴). "برآورد استراتژیک ترکیه". تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر.
- یزدانی، حسن. (۱۳۹۴). "طراحی الگوی روابط دفاعی-امنیتی جمهوری اسلامی ایران با کشور ترکیه". رساله دکتری. تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.

**منابع انگلیسی**

- Shea, Timothy, (2005), *Transforming Military Diplomacy*, Joint Forces Quarterly, Issue Thirty-Eight.

**سایت:**

- علی مددی، احمدرضا. (۱۳۸۸). "موقعیت استراتژیک و ژئواکونومیک تنگه‌های بسفر و داردانل در تأمین انرژی اروپا". قابل دسترسی در سایت ترکیه. به آدرس: <http://www.torkiye.com>